

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Виноградов Г. М.

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Виноградов Г. М.

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

**Дніпро
2023**

УДК 94 (477)(075.8)
ББК 82.2 (КУЛ)
В 70

Рецензенти:

Воронов В.І., кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри східноєвропейської історії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Дячок О.О., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та теорії держави і права Університету митної справи та фінансів

Виноградов Г.М. Етика та естетика: навчальний посібник для спеціальності 241 «Готельно-ресторанна справа». Дніпро: ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2023. 36 с.

Навчальний посібник містить стислий критичну характеристику провідних теоретико-методологічних проблем етики та естетики, формулювання базових категорій і понять, аналіз найяскравіших етапів етичного та естетичного поступу європейської цивілізації. Рекомендований студентам, які навчаються за спеціальністю 242 «Готельно-ресторанна справа», а також усім, хто цікавиться проблемами філософії, історії культури й власне етики та естетики.

© Виноградов Г.М., 2023 р.
© ВНПЗ «ДГУ», 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
§ 1. ЕТИКА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ	5
§ 2. БОГОСЛОВСЬКІ ТА СВІТСЬКІ ВИМІРИ ЕСТЕТИКИ	11
§ 3. ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЕТИЧНИХ ВЧЕНЬ (ДО СЕРЕДИНИ XVI СТ.)	16
§ 4. ЄВРОПЕЙСЬКА ЕСТЕТИКА: ВІД АНТИЧНОСТІ ДО ЕПОХИ РЕФОРМАЦІЇ	28
ВИСНОВКИ	35
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	36

ВСТУП

Етика та естетика як сфери інтелектуальної діяльності людства з погляду європейської наукової традиції прийнято відносити до кола філософських дисциплін, що, з одного боку, є підстави вважати справедливим, але з іншого, поле компетентності етики та естетики охоплює більш широкий світоглядний простір. Без перебільшення, очевидні, але ще більшою мірою – приховані, елементи етичного та естетичного присутні практично в усіх соціальних, політичних, культурно-релігійних тощо складових людської діяльності, оскільки безпосередньо дотичні прийнятих в певному соціумі (у конкретний час на певній території) правил поведінки, різноманітних методів заохочення до їх дотримання і способів покарання за порушення, а також до різних способів максимально повно і адекватно виразити зовні ті чи інші внутрішні почуття, погляди, стереотипи поведінки тощо.

У навчальному посібнику розглянуті базові теоретичні уявлення про етику та естетику, методологічні підходи, варіанти визначень, а також охарактеризовані найяскравіші феномени етичного та естетичного у добу Античності та християнського Середньовіччя з необхідними і виправданими екскурсами у попередні та наступні періоди.

§ 1. ЕТИКА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

Як і більшість наукової термінології, в європейській інтелектуальній традиції походять переважно з давньогрецької та латинської мов (данина середньовічній християнській спадщині, коли базові поняття запозичувалися і протягом власне Середньовіччя, і в наступні століття переважно з двох – давньогрецької та латини – так званих Святих Мов, до яких, крім зазначених, належить ще давньоєврейська), поняття «етика» є свідомим запозиченням з давньогрецької: **ἠθικη**, утворений від **ἦθος** – «звичай», «вдача», «характер», «звичка» тощо. Але якщо в античній Греції цим поняттям позначалося насамперед приміщення для спільного проживання, набір правил співіснування на спільній території людей різних звичок і поведінкових стереотипів, набір загальноновизнаних норм для задоволення в ідеалі інтересів усіх співмешканців, то християнське Середньовіччя свідомо і наполегливо наповнило запозичений термін власним змістом, який і став базовим для формування європейських і не тільки етичних норм від XVI ст. і до сьогодні.

Етика в сучасному контексті, максимально абстрактному філософському півні тлумачиться як розділ філософії, що вивчає мораль як таку і в тих чи інших конкретних цивілізаційних вимірах, суспільні норми поведінки, а також провідні чи маргінальні етичні теорії різних періодів і культур. **Головні людські цінності**, які входять до **сфери компетентності сучасної європейської етики** як філософської дисципліни, наступні: цінність життя, свідомості, особистості, діяльності, прагнення, страждання, сили і свободи волі, передбачення, цілеспрямованості. Етика зосередження на критичному аналізі таких **чеснот**, як справедливість, мудрість, самовладання, любов до ближнього, правдивість, вірність, щирість, відданість, доброта, співчуття, довіра, скромність, смиренність та інші,

кількість яких може бути суттєво збільшена або зазначені чесноти можуть ділитися на сегменти.

Існує кілька класифікаційних схем поділу етики за певними ознаками чи змістовними характеристиками. Один тільки критичний розгляд цих схем міг би зайняти багато місця і не входить до нашої мети, але зупинимось на характеристиці бодай кількох **типових тематичних складових етики**:

професійна етика: адміністративні етика, бізнес-етика, екологічна етика, економічна етика, комп'ютерна етика, медична етика, юридична етика та деякі типологічно подібні;

інформаційна етика; – **нормативні етика**; – **гуманітарна етика**; – **соціальна етика**; – **аналітична етика (метаетика)**; – **автономна етика**; – **біоетика**; – **нейроетика**; – **етика вчинку**; – **етика цінностей**; – **агафологія (етичне вчення про «вище благо»)**.

Безсумнівно, наведений класифікаційний список може бути збільшеним, проте і зазначені різновиди етики переконливо доводять факт поширення феномену етичного ледь не на усі сфери людської діяльності. Традиційно поняття етичного застосовується в позитивному сенсі, фокусуючись на прийнятих у суспільстві бажаних правилах і нормах на тих чи інших етапах його розвитку, розглядаючи в якості аморальних чи неетичних відкриті чи латентні прояви невихованості, хамства, неповаги до усталених звичаїв тощо. Безумовно, етичні категорії є мінливими та схильними до еволюціонування під впливом як об'єктивних зовнішніх факторів (історичних, політичних, релігійних, культурних та інших), так і притаманних людській природі як такій, що переважно передаються генетично.

Останні можуть і взагалі чи частково не проявлятися протягом життя людини, що залежить від особливостей індивідуального характеру, твердості переконань, сили волі, або, часто спровоковані нервовими струсами чи соціальними катаклізмами (війнами, революціями, реформами тощо),

набувати відкритої агресивності, небезпеки для оточуючих, нерідко входячи в конфлікт і з пануючими моральними нормами, і з законодавством. На сьогодні у більшості не тільки спеціалістів, але і у просто освічених людей, не викликає сумніву, що високий матеріальний рівень життя і пануючі соціальні стандарти далеко не завжди гарантують притримування усіма членами суспільства загальновизнаних і прийнятих етичних норм. І це йдеться про в принципі психічно здорових людей (з урахуванням, безумовно, тієї обставини, що в психіатрії, як і у медицині в цілому, відсутнє поняття фізичної чи психічної норми), а не про осіб із розладами психіки, схильних до систематичних чи спорадичних маніакально-параноїдальних проявів.

Побіжно доцільно звернути увагу на наступну принципову обставину: до періоду закінчення Першої Світової війни в європейській філософській та в цілому інтелектуальній традиції панувала просвітницька точка зору, що причиною людської агресії, схильності до свідомих чи неусвідомлюваних правопорушень, аморальності та інших негативних проявів небезпечних для суспільства рис тощо є соціальна, правова і майнова нерівність, низький рівень життя більшості населення і в процесі поступового встановлення більш справедливих суспільних стандартів, з ліквідацією найогидніших форм дискримінації, будуть подолані самі глибинні, як вважалося, причини в тому числі етичних негараздів. Втім не тільки власне лікарі та філософи, які оперували традиційною чи модерною науковою термінологією, результатами клінічних чи лабораторних досліджень, але і певне число європейських і американських письменників, представників так званого «втраченого покоління» (Еріх Марія Ремарк, Річард Олдінгтон, Ернест Хемінгуей та інші), що послуговувалися художніми образами на підґрунті переважно власного життєвого досвіду, протягом так званого «міжвоєнного» періоду між двома світовими війнами створили песимістичну картину морального вдосконалення народів і окремих індивідуумів, вихованих на християнських культурно-релігійних традиціях.

Такого роду невтішні висновки, які знайшли, як відомо, красномовне підтвердження з початком Другої Світової війни і тільки посилилися у післявоєнний період, особливо з формуванням міжнародного політичного, релігійного та інших форм тероризму, встановлення низки диктаторських режимів практично по всьому світі, тільки посилили песимістичні прогнози стосовно вдосконалення людської моральності та поступового підвищення етичних стандартів, які систематично оприлюднювалися протягом XIX ст. Артуром Шопенгауером, Фрідріхом Ніцше та іншими скандальними і «неакадемічними» мислителями, а з кінця XIX ст. – вже й медиками, які досліджували феномен людського несвідомого, комплексів і фобій, насамперед Зігмундом Фройдом і Карлом Густавом Юнгом.

Безсумнівно, з позицій не тільки так званих «аврамічних» релігій (іудаїзму, християнства та мусульманства), але й інших монотеїстичних (буддизму, конфуціанства) людська морально-етична «недосконалість» є невід'ємною складовою «Промислу Божого» і повинна мати, відповідно, універсальний, позачасовий характер. Якщо зовсім стисло, то найбільшим Господнім Даром людині є свобода, у найвищому вимірі – можливість абсолютно самостійно обирати між добром і злом. Відповідно втілення сили, яка відповідає за грішний вибір зла, є дияволом (можна навести безліч епітетів), який щомиті протягом усього життя спокушує людину. Тому боротьба зі злом є спільною справою і кожної людини особисто, і суспільства, яке в ідеалі покликане спільними і збалансованими зусиллями духовної та світської влади, з одного боку, мінімізувати кількість свого роду «соціальних провокацій», як можуть «спокусити» морально нестійку людину, а з іншого, створити надійну систему соціального контролю за вчинками кожного, надати можливість як понести законне покарання, вибачитися, виправити помилки тощо у світському вимірі, так і у разі потреби зазнати накладання церковної єпитимії, спокути гріхи, розкаятися в релігійному сенсі.

Як бачимо, в європейській християнській традиції ніколи не було ілюзій стосовно хиткої ненадійності людських морально-етичних норм, що, зрештою, регулярно знаходило і продовжує знаходити підтвердження. Період так званої секуляризації суспільних стосунків, наукових пошуків, пришвидшеного формування суто світських політичних, громадських тощо інституцій, поступове відсторонення церкви від домінуючих соціальних і світоглядних позицій та інші типологічно близькі процеси, які розпочалися і стрімко розвивалися по закінченні періоду Середньовіччя (з кінця XV ст.), спричинили разом формування негативного ставлення і до інституту церкви як такої (до до певної міри було небезпідставно), і до накопичених протягом попередньої тисячолітньої середньовічної доби колосальних знань. У такий спосіб, якщо використати відоме прислів'я, «разом з водою вихлюпали дитя», почалося свідоме скептичне ігнорування чи навіть повне заперечення тривалих спостережень за закономірностями функціонування людської психіки, механізмами реалізації внутрішніх духовних потреб, особливостями реакції на суспільні правила і норми. Як вже зазначалося, тільки у XX ст. теологічні та світські принципи ставлення до феномену етичного (і не тільки) розпочали більш-менш рівноправний суспільний і науковий діалог. Світська наукова традиція мусить послідовно визнавати суттєву переоцінку ролі суто соціальних факторів в політичних, суспільних, культурних тощо процесах, все частіше звертаючись і до міфологічного та богословського досвіду, і до «депресивних» концепцій Шопенгауера, Ніцше, так званих «абсурдистських» течій в літературі та мистецтві, які почали активно формуватися приблизно з кінця XIX ст., що, до речі, за часом не випадково співпало з концептуальним і організаційним оформленням психоаналізу.

Доцільно також звернути увагу на доволі складну проблему, а вирішенні якої протягом тривалого періоду постійно зосереджена увага психологів, психіатрів, психоаналітиків і, безумовно, дослідників феномену етичного в максимально широкому дослідницькому сенсі, а саме:

наполеглива, стійка, досить поширена, часто немотивована тенденція до свідомого порушення загальноприйнятих у певному соціальному середовищі на певному етапі розвитку правових і етичних норм частиною представників конкретного соціуму, при чому незалежно від юридичного, майнового тощо статусу, національного чи расового походження. Особливо вражає, коли порушникам не загрожує смерть чи щось небезпечне, погрози, залякування чи шантаж, що певною мірою могло б виправдати негативну етичну поведінку людини, а вона, тим не менш, вчиняє діяння, яке знаходить в разуючому протиріччі з нормативними правовими чи етичними стандартами.

Сучасні науковці висунули і продовжують висувати все нові гіпотези та теорії щодо наведеного юридично-психологічного феномену, проте більш-менш переконливих пояснень навести і обґрунтувати в теоретичному і експериментальному планах поки що не вдалося. Як вже зазначалося вище, у різноманітних наукових напрямків і шкіл, які зосередженні на дослідженні людини як такої та сфер людської діяльності, продовжують бути відсутніми визнані бодай більшістю науковців відносно стійкі уявлення про норму або про стабільні константи, які б могли бути використані в якості аксіом чи постулатів. Неодноразові спроби, попри відносну аргументованість, переконливість і обґрунтованість, часто входять у часткові чи, найчастіше, разуючі протиріччя з соціальною практикою, тому і ми, у свою чергу, в результаті наведених пояснень, дозволимо собі утриматися від висновків щодо наведених проблем дослідження сфери етичного.

Таким чином, навіть стисла характеристика феномену етичного як такого і обставин його вивчення переконливо доводить надзвичайну складність цього феномену і в якості суспільно-політичного явища, і з точки зору наукового опанування та вивчення. Кожна історична епоха, певний історичний період, територія, нація, народ чи народність, зрештою – кожен індивідуум вимагають індивідуального підходу, врахування усіх обставин і нюансів, наскільки, зрозуміло, дозволяє отримана інформація та її надійність.

Перш, ніж зробити ті чи інші висновки, узагальнення, висунути наукову гіпотезу чи претендувати на концепцію чи теорію, конче необхідно постійно усвідомлювати умовність і відносність науково знання як такого, а в царині гуманітарних досліджень – особливо.

§ 2. БОГОСЛОВСЬКІ ТА СВІТСЬКІ ВИМІРИ ЕСТЕТИКИ

Як і розглянуте вище під теоретико-методологічним кутом зору поняття «етика», термін «естетика» належить до категорії таких, сучасне смислове навантаження яких склалося в процесі секуляризації наукового знання протягом XVI – XVIII ст., але саме слово має давньогрецьке походження, як і більшість складових сучасної наукової термінології. Сучасному смислового навантаженню естетика «зобов'язана» відомому німецькому мислителю Олександру Баумгартену (1714 – 1762), який спочатку скористався грецьким запозиченням в якості своєрідного інтелектуального експерименту в дисертації 1735 р. (згідно з академічною традицією тієї епохи – латиномовної), а зрештою, після ґрунтовних доопрацювань, у двотомній праці 1750 – 1758 рр. також латинською мовою під красномовною назвою «Естетика», створивши латинський (*aesthetica*) і, дещо пізніше, німецький (*ästhetik*) відповідники. Останні почали активно дублюватися іншими європейськими мовами, сприяючи поширенню і власне терміну, і досліджень в царині естетики.

У класичній давньогрецькій мові *αἴσθησις* означало «почуття», «чутливе сприйняття», а слово *αἰσθητικός* означало «те, що сприймається почуттями» в максимально широкому сенсі, до власне інтимно-еротичних аспектів. Ключовим поняттям у смисловому наповненні категорії естетичного є «почуття», емоційно-небайдуже, активно-творче сприйняття конкретного об'єкта чи абстрактного феномену. Звичайно, не можна оминути і певний елемент пасивного, свого роду автоматичного сприйняття першого і

другого, але естетика в якості наукової дисципліни прагне зосереджуватися саме на творчо-свідомих чи творчо-усвідомлюваних аспектах почуттів.

Згідно із сучасними, переважно світськими, науковими уявленнями естетику прийнято розуміти як філософську дисципліну, яка зосереджена на всебічному вивченні прекрасного в художній творчості, природі та житті, мистецтва як особливій формі суспільної та індивідуальної свідомості. Чи не найавторитетніший дослідник феномену естетичного **Олексій Лосєв** (1893 – 1988), автор неперевершеного за глибиною, інтелектуальним масштабом і навіть друкованим обсягом дослідження з історії античної естетики, вважав, що предметом естетики є **виразна форма**, якої б сфери дійсності вона не стосувалася, в чому він погоджувався з точкою зору відомого італійського історика і дослідника культури **Бенедетто Кроче** (1866 – 1952). Позиція Лосєва доволі унікальна, оскільки науковець творив в умовах радянської дійсності та навіть зазнав репресій і ув'язнення, тому тільки з 1963 р. розпочав реалізацію власного інтелектуального проєкту, але в обставинах диктату марксистсько-ленінської ідеології та псевдометодології, тиску радянської цензури, а також обмежень з працевлаштуванням і можливості публікацій. Крім цього, і це принципово, науковець був не просто глибоко віруючим православним, але і з 1927 р. таємним ченцем, який, з огляду на об'єктивні обставини, для викладення власних думок в цілому і естетичних зокрема обрав унікальну манеру писати на перший погляд світською мовою радянської гуманітарної науки, але, якщо паралельно уявляти паралельно з філософськими та іншими науковими термінами, запозиченими з давньогрецької та латини (нагадаємо, що згідно з християнським вченням це дві з трьох Святих Мов) суто богословський синонімічний ряд, то проявляється зовсім інша картина, що має виключно теологічний характер.

Крім наведеного своєрідного «богословсько-радянського» паралельного смислового феномену, Олексій Лосєв вирішував ще одну, не менш складну і важливу, проблему, а саме: розробляючи грандіозну

реконструкцію античної естетики, яка ґрунтувалася на античних політологічних світоглядно-міфологічних уявленнях, він осмислював її під кутом зору християнського монотеїстичного світогляду. Це робить у результаті творчий задум автора неперевершеним у, без перебільшення, світовій інтелектуальній традиції та надзвичайно ускладнює сприйняття ідей і текстів О. Лосєва.

Побіжно зауважимо, що Олексій Лосєв свідомо уникнув розгляд середньовічної естетики; на перший погляд це рішення, враховуючи його релігійність та чернечий сан а контексті радянської дійсності, цілком зрозуміле, але у 1978 р. році він опублікував солідний, більш ніж на 600 сторінок, том, присвячений естетиці Відродження, яка більш, ніж насичена християнською образністю і сюжетами. Таким чином, рішення О. Лосєва щодо свідомого ігнорування Середньовіччя залишилося незрозумілим. Але, разом з тим, своєрідною «компенсацією» стала публікація на переломі 70 – 80-х рр. ХХ ст., ще за життя Лосєва, кількох досліджень його учня Віктора Бичкова (у 1977 році про теоретичні проблеми візантійської естетики, у 1981 році про естетику пізньої Античності I – III ст. з аналізом естетичних поглядів ранніх християн, а в 1984 році – про естетику найавторитетнішого Отця Церкви блаженного Августина); крім цього, спеціалістам, навіть у Радянському Союзі, була відома класична праця відомого італійського медієвіста, семіотика і письменника Умберто Еко «Еволюція середньовічної естетики» 1959 р., щоправда, радянські вчені з цензурних міркувань мусили на неї майже не покликатися, згадуючи побіжно і не завжди вказуючи у списку літератури.

Одне з найґрунтовніших на сьогодні визначень естетики належить згаданому вище Віктору Бичкову, авторитетному дослідникові християнської середньовічної естетики, зокрема і давньоруської. На думку цього вченого, *естетика* – наука про неутилітарне споглядання або творче ставлення людини до дійсності, що вивчає специфічний досвід її опанування, в процесі

та результаті якого людина відчуває, переживає в станах духовно-почуттєвої ейфорії, запалу, блаженства, екстазу, духовної насолоди власну органічну причетність до Універсуму в єдності його духовно-матеріальних основ, свою сутнісну нероздільність з ним, але насамперед – з його духовною Першопричиною, для віруючих – з Богом.

Більшість дослідників-теоретиків вважають, що існують *п'ять базових пар естетичних категорій*: 1. прекрасне – потворне; 2. піднесене – низьке; 3. трагічне – комічне (гумор, іронія, сатира, сарказм, гротеск тощо); 4. поетичне – прозаїчне; 5. глибоке – поверхове. Деякі науковці виділяють наступні *естетичні категорії*: гармонія; міра; прекрасне; елегантне; піднесене; трагічне; потворне; низьке; вбоге, мерзотне, огидне; комічне. Дехто додає окрему категорію героїчного, хоча більшість розглядають феномен героїчного як складову піднесеного чи трагічного.

У 1790 р. в праці «Критика здібності судження» *Іммануель Кант* (1724–1804) в якості ледь не базової та визначальної для естетики виокремив категорію *наसолоди* в, зрозуміло, духовному, а не еротичному сенсі. Лекції з естетики в Берлінському університеті в останні роки життя читав *Георг Вільгельм Фрідріх Гегель* (1770 – 1831), який не встиг завершити проект з огляду на передчасну смерть, проте встиг сформулювати та обґрунтувати власне розуміння естетики як філософії художньої творчості в якості гармонійної складової своєї грандіозної «Енциклопедії філософських наук».

У залежності від авторських філософських і методологічних пріоритетів розрізняють такі *різновиди естетики*: емпірична; психологічна; формальна; нормативна; спекулятивна. Крім того, згаданий Віктор Бичков виокремлює так звані *експліцитну* (як самостійний розділ філософії) та *імпліцитну* (напівтеоретичне чи, як варіант, паратеоретичне вільне осмислення категорії естетичного) *естетику*.

Обов'язково необхідно звернути увагу на богословське монотеїстичне, зокрема християнське, розуміння феномену естетичного, оскільки з точки

зору теології однією з найскладніших проблем є осмислення людиною процесу висловлювання потенційно невимовного, зовнішнє вираження потенційно до кінця невиразного тощо; тобто, Господь як зосередження уяви людини про безмежне в часовому і просторовому сенсі, абсолютних і необмежених ніким і нічим Добра, Любові, Мудрості, Милості не може в принципі проявити у зрозумілій для людини формі тільки частину Себе, адже Сутність Божа абсолютно цілісна і, з позицій вже християнства (попередні характеристики приймаються також іудеями та мусульманами), поділяється виключно та іпостасі Святої Трійці: Бога-Батька, Бога-Сина і Бога-Святого Духа. Але, за Біблією, Господь і в Старому і в Новому Заповітах являє себе за допомогою очевидних для людини проявів: кущ, що горить Мойсею на горі Хорив, Ісусу на горі Фавор у вигляді білого світла тощо. Крім цього, Бог говорить, думає та демонструє інші суто антропоморфні риси, які не можуть і повинні одночасно відображати повну та неподільну Сутність Господню.

Зрозуміло, що і з суто теологічної, і зі науково-світської точок зору охарактеризовані проблеми в принципі завжди цікавили мислячу частину людства і залишаються актуальними і до сьогодні. Олексій Лосів, зокрема, був прихильником так званого «Ім'яславія», оригінальної течії в православ'ї, яка стверджувала, що Ім'я Бога є Бог (згадаємо перші рядки Євангелія від Іоанна, в яких ідеться про те, що спочатку було Слово, Слово було у Бога, Слово було Богом і все через Нього стало), але Бог не є Ім'я. ми не будемо надалі продовжувати досить складні суто богословські роздуми, оскільки, сподіваємося, сутність проблеми очевидна і зі суто світсько-наукової в цілому, і з естетичної точки зору. Наведені приклади, кількість яких може бути суттєво збільшена, демонструють спільність світських і богословських підходів до, поза сумнівом, унікального феномену естетичного.

§ 3. ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЕТИЧНИХ ВЧЕНЬ (ДО СЕРЕДИНИ XVI ст.)

Не викликає сумніву, що етичні норми поведінки тією чи іншою мірою притаманні не тільки людині від періоду Раннього Палеоліту (існує кілька авторитетних наукових гіпотез стосовно його датування і характеристики), коли щодо неї цілком сформувалися об'єктивні підстави вживати поняття *homo sapiens*, але також окремим розвинутим тваринам. Але якщо останні послуговуються як фізіологічним підґрунтям для правил поведінки переважно вродженими інстинктами, а одомашнені – окремими навичками, які передаються від батьків і прищеплюються людьми, то для людини головні ролі етичних фундаторів і координаторів відіграють насамперед соціальні фактори. Звичайно, етичні норми так званої стародавньої доби (від Палеоліту до Античності) в обов'язковий спосіб виникали і формувалися поступово і повільно, мали надзвичайно широкий діапазон місцевих ознак, які залежали від численних конкретних історичних обставин, але наука, на жаль, не має практично жодних більш-менш переконливих доказів щодо конкретних факторів, які прямо чи опосередковано впливали на генезу моральних стандартів у різних частинах ойкумени. Тому надалі, цілком усвідомлюючи важливість стародавньої доби (тривалістю у кілька десятків тисяч років) в історії людства, з огляду на висловлені обставини, ми мусимо зосередитися на заявленому періоді від Античності до Реформації (середина XVI ст.), оскільки в межах цього часового діапазону було сконструйовано зусиллями відомих, але переважно анонімних інтелектуалів, низку ретельно і вичерпно як для свого часу розроблених етичних вчень, які акумулювали узагальнені уявлення про етичні пріоритети конкретних етносів, держав чи релігійно-міфологічних систем.

Щоб не заглиблюватися у доволі складні наукові проблеми часових, територіальних, концептуальних та інших складових феномену «Античність»

в його класичному сенсі, але зазначимо, що йдеться про, без жодного перебільшення, за усіма ознаками унікальне історико-культурне явище так званої Середземноморської грецько-римської цивілізації VIII ст. до н. е. – V ст. н. е. Якщо період закінчення Античності не викликає заперечень, адже з 492 р. розпочинається доба християнського Середньовіччя, то щодо початку античної доби існує кілька наукових версій з різним набором критеріїв і ознак, тому наведене століття доволі умовне, але для нашої теми це не є принциповим, оскільки, на відміну від попередніх епох, фрагментарність інформації про які унеможлиблює реконструкцію історичних реалій, етична думка Античності має відносно надійне інформаційне підтвердження, що дозволяє скласти доволі цілісну картину особливостей античного світогляду в цілому та його власне етичних сегментів.

Найдоцільніше розпочати варто з так званого *досократівського періоду* (VIII – V ст. до Р. Х.), тобто з етичних поглядів грецьких мислителів, які жили до *Сократа* (бл. 470 – 399 рр. до Р. Х.) і думки яких відомі тільки за фрагментарними згадками більш пізніших філософів. Термін «досократики» ввів до наукового обігу німецьких філолог Герман Дільс (1848 – 1922), який у 1903 р. опублікував збірку фрагментів текстів і коментарів із характерною назвою (*Vorsokratiker*) грецькою та у власних перекладах на німецьку мову. Традиційно до «досократиків» прийнято відносити представників так званої *мілетської школи*, тобто мешканців грецької колонії Мілет на західному узбережжі сучасної Туреччини: *Фалеса, Анаксимандра і Анаксимена*, а також *Геракліта* з полісу Ефес, який розташовувався порівняно недалеко від Мілету; крім того, за поглядами до наведених авторів були також близькі *Емпедокл, Піфагор, Парменід, Зенон*, а також їх послідовники, так звані атомісти (*Демокріт і Левкіпп*).

Спільною рисою етичних поглядів перелічених мислителів була пряма паралель моралі з загальним устроєм всього сущого згідно своєрідного божественного закону, і, оскільки, всесвіт існує завдяки загальній

збалансованості згідно цього закону, то і в людських стосунках усі без винятку вільні люди (раби, як відомо, не мали жодних прав, крім права віддано служити господарям, що теж, з погляду греків, вважалося нехай і дещо специфічною, але обов'язковою моральною чеснотою) мають притримуватися загальноприйнятих етичних норм. Зазначений дуалізм суто людських і природних законів, встановлених волею богів, посилювався особливостями античного міфологічного мислення, згідного якого більшість грецьких і римських богів мали велику кількість суто людських рис, а деякі взагалі були напівлюдьми і напівбогами одночасно і слугували в такий спосіб ідеальними зразками для імітування поведінки протягом усього життя.

Етична доктрина *Сократа* в цілому відповідала загальноприйнятим уявленням грецьких мислителів, втім відрізнялася певною радикальністю, з окрема щодо питання про існування так званого безумовного морального блага, заснованого на доцільності; але, разом з тим, для кожної (тільки вільної) людини є обов'язковим постійне пізнання добра в якості своєрідного «психотренінгу». Зло, за Сократом, є незнання чи неусвідомлення добра, адже зло не має, говорячи філософською мовою, онтологічного статусу, не може бути однією зі складових всесвіту, тому боги не могли його свідомо створити, тому зло, аморальність – свого роду неповне, непізнане добро.

Платон (427 – 347/348 рр. до Р. Х.), як відомо, один з найвідоміших і найавторитетніших не тільки грецьких, але і світових мислителів, продовжив етичні роздуми Сократа, але якщо інформація щодо останніх фрагментарна і відома тільки за переказами нащадків, то Платон створив доволі цілісну філософську ідеалістичну систему з етичними сегментами, зафіксованими насамперед в діалогах «Протагор», «Критон», «Горгії» та інших. Мораль має ґрунтуватися на феномені справедливості як своєрідного душевного блага в її максимально простому і для загалу очевидному сенсі. Щоб бути зрозумілим, етику Платон порівнює зі здоров'ям людини, порівнюючи, відповідно, зло з хворобою як послабленням здоров'я, адже хвороба не може бути тотальною,

а має локальний, обмежений чи тимчасовий характер. Говорячи про душу, Платон розділяє її на кілька складових, враховуючи моральні чесноти: розуму відповідає мудрість, відчуттям – мужність, жаданню – самовладання; активна роль зазначених чеснот у житті складають четверту, найголовнішу – добродійність (як варіант – добродієвість).

Відштовхуючись від етичних ідей і власне Сократа, і його попередників Платон велику увагу в контексті розвитку етичних ідей приділив феномену *гедонізму* (від грецького *ἡδονή* – задоволення, насолода) – концептуально сформульованого *Епікуром* вчення про системне підпорядкування життя людини конструюванню суспільних стосунків навколо створення виключно атмосфери задоволення, гармонії. Але не варто розуміти платонівські чи інші давньогрецькі гедоністичні вчення виключно в координат почуттєвих задоволень, адже гедонізм органічно включав і задоволення від патріотизму, ревного служіння вітчизні на війні чи в чиновницькому апараті, сумлінного виконання громадянських, сімейних тощо обов'язків. Втім представники так званої Кіренейської школи (*Арістипп*, *Гегесій* та інші) розглядали гедонізм під песимістичним кутом зору, вважаючи, що культ насолоди і задоволення є спробою бодай на час затьмарити печальні роздуми людини про невід'ємні хвороби, нещастя, старіння і, зрештою, неминучу смерть; високі моральні ідеали покликані були максимально загартувати людину і замирити з долею.

Своєрідним містком між грецьким і римським етапами історичного розвитку античної цивілізації виступило вчення *стоїцизму* (назва походить від поширеного елементу грецької архітектури, портику чи стої, за легендою поряд з якими *Зенон з Кітіона* бл. 300 р. до Р. Х. сформулював основи відповідного вчення) про розумні основи людської природи, які мають стояти вище національних чи індивідуальних відмінностей і які з часом стали юридичним і моральним підґрунтям римського права. Стоїцизм прагнув визначити об'єктивні, невід'ємні фізичні, психічні, соціальні тощо (позитивні

та негативні) властивості людини як такої і саме їх покласти в основу норм поведінки, моралі, прав і обов'язків. До речі, значною мірою саме завдяки стоїцизму римська державність з точки зору організаційної ефективності і до сьогодні вважається до певної міри зразковою з точки зору прагнення поєднати центр і периферію, аристократизм і плебейство, власне римське і варварське, численні релігійні культи і міфологічні системи. *Enimem, Сенека, Марк Аврелій* та інші відомі римські мислителі чимало зробили для теоретичної розробки та розробки конкретних практичних рекомендацій впровадження принципів міжлюдського порозуміння, принципів морального вдосконалення, взаємоповаги, прагнення свого роду божественного цілого.

Керівним моральним принципом ще одного найвідомішого грецького мислителя *Аристотеля* (384 – 322 рр. до Р. Х.) було блаженство як спроба гармонійного поєднання етичного ідеалізму Платона та евдемонізму (прагнення щастя; цікаво, що назва походить від грецького словосполучення «добрі демони»), що можна було досягти виключно діяльністю розуму. Тому не випадково, що провідні універсальні принципи логіки Аристотеля досить активно використовувалися протягом усього Середньовіччя християнськими богословами для обґрунтування Буття Господнього, хоча, як добре відомо, християнство як монотеїстична релігія вкрай негативно ставилася до вчень язичеських мислителів як втілення сатанинського зла. Імпонував не тільки Античності, але і християнському Середньовіччю принцип помірності, а також те, що найкращою державною формою Аристотель вважав аристократію, а найкращим державним устроєм – монархію, оскільки вони є принципово високоморальними та високоінтелектуальними; для порівняння, тиранія вважалася філософом найгіршою формою державного правління як втілення невинуватеної жорстокості, розумової обмеженості та аморальності.

Християнське Середньовіччя з етичної точки зору є, без перебільшення, унікальною добою світової історії, оскільки в основу власного вчення поклало низку моральних принципів, які є одночасно

обов'язковими та майже неможливими для практичного виконання в силу, так би мовити, свідомо завищених критеріїв; причину такої позиції до кінця не з'ясовано і до сьогодні, попри наполегливі зусилля представників не тільки богослов'я, але і численних світських наук. Загальновідомо, що християнство в цілому, з урахуванням численних розбіжностей між католицизмом і православ'ям, а також кількома протестантськими течіями, орієнтує вірян виключно на любов, жертвність та аскетизм, підкреслену чесність та відвертість. Останні та похідні від них етичні якості мають божественне походження, а, отже, є обов'язковими і максимально «контрольованими» з боку Господа, що унеможливорює обман чи ухиляння; крім того, передбачена низка процедур сповіді, каяття, спокути гріхів, накладання єпитимії (покарання) тощо з гарантованою повною анонімністю з боку священика. У такий сповідь відбувається своєрідне «пом'якшення» зазначених завищених етичних норм.

В основі принципу людської жертвності лежить пожертвування Богом власного Сина (для християн, в містично-символічний спосіб, Син Божий Ісус є також Богом) в його земному Втіленні для спокути гріхів людей і створення відповідного, говорячи мовою психоаналізу «комплексу провини», щоб кожен християнин щомиті відчував необхідність власної відповідності такій жертві. А зазначене відчуття виправдане тому, що сатана («спокусник» чи «провокатор» з єврейської мови) як частина Божого Творіння постійно людину тягне у гріх, у зло, тому їх необхідно ніколи не втрачати пильності; проте від самого початку формування цієї ідеї, а вона була успадкована християнством від іудаїзму, ставилося питання, чому Бог, Всесильний і Всемогутній, не знищує зло, адже це у Його Волі. Християнська теологія, як раніше іудейська, а з VII ст. – ісламська, цілком логічно це пояснює тим, що найбільшим Господнім Даром людині є воля, свобода як свого роду відблиск безмежної Господньої Волі, тому будь-який земний вибір людини – це свідомий вибір саме людини, а цьому виборі обов'язково присутні зло і гріх

як абсолютна і логічно обов'язкова протилежність добра і праведності: тому має бути сила, яка абсолютно втілює зло і гріх – сатана, диявол тощо.

В етичному плані християнство містить цілу низку надзвичайно складних питань, на які в принципі неможливо запропонувати переконливу відповідь; частина таких питань була успадкована від іудаїзму, але якщо в межах останнього мова йшла про один, порівняно нечисленний народ, історія якого охоплювала відносно невелику територію (згідно Книги Буття, на землі, розподілені Богом між синами праведного Ноя Сімом, Хамом і Яфетом і їх нащадками), то християнство, як відомо, не має жодних етнічних обмежень, а територіальні межі до кінця XV ст., тобто завершення Середньовіччя, потенційно поширювалися на Євразійський та Африканський континенти. Можемо тільки уявити, наскільки складно було розробити та втілити методи перенесення етичних й інших суспільних норм з одного народу і відносно невеликої території на усю ойкумену різними природними умовами, з численними народами з власними культурами, релігіями, соціальними системами, моральними традиціями тощо; недивно, що значна кількість гострих богословських і пов'язаних з ними безпосередньо чи опосередковано етичних проблем не знайшли (і чи взагалі знайдуть) більш-менш успішного вирішення за майже дві тисячі років.

Варто нагадати про відомі Десять Заповідей, зміст яких як релігійно-моральний орієнтир визнається іудеями, християнами та мусульманами, які від імені Бога суворо наказують шанувати єдиного Господа, не створювати будь-яких кумирів (матеріальних культових споруд, адже в іудаїзмі поняття Бога абсолютно символічно-містичне та виключно абстрактне; в єврейській мові відсутнє навіть слово «Бог»), не вбивати, не красти, не чинити наклепів, не бажати чужого майна тощо; але практика засвідчує регулярне порушення представниками всіх трьох конфесій заповідей, при чому Старий Заповіт засвідчує численні приклади жорстокого покарання (спеціально підкреслимо – першого обраного Богом) єврейського народу за не поодинокі, а регулярні,

системні та свідомі порушення євреями релігійних та етичних норм, ухиляння царів від монархічних обов'язків і дискредитація самого поняття «Помазаник Божий», достатньо тільки згадати обставини обрання та ганебну долю першого іудейського царя Саула.

Безумовно, іудейська, християнська і мусульманська релігія, з огляду на історичний досвід далекого минулого і в суто богословський спосіб прагнули пояснити такі й численні інші прояви відверто ганебної аморальної поведінки спокусами з боку диявола чи слабкістю релігійних переконань; на сьогодні існує безліч соціологічних, психологічних, навіть психіатричних та інших способів пояснення неадекватної поведінки окремих людей та навіть людських мас, втім проблема залишається відкритою; можемо тільки сподіватися, що з часом будуть сформульовані суто наукові й переконливі докази регулярної зради окремих індивідуумів і людських колективів етичних принципів і норм як релігійного, так і світського характеру.

Досить цікаві в сенсі радикальності відбулися етичні метаморфози в історії християнської цивілізації в період Ренесансу та Реформації. Відразу зазначимо, що зміст цих понять суттєво відрізнявся в сприйнятті сучасників від того, який почав складатися в науковій традиції від середини XIX ст. і панує до сьогодні. Французький аналог поширеного в слов'янських мовах терміну «Відродження», а саме – «Ренесанс» має латинське походження і буквально означає «переродження» (поширений погляд, що під Пересансом мається на увазі відродженням античних культурних традицій є абсолютно хибною і є печальним результатом помилкового розуміння середньовічної епохи представниками європейської науки XIX ст.), чим уява католиків прямо відсилала до Другого Пришестя Ісуса Христа, яке християни, як відомо, очікують і щомиті, і одночасно, в своєрідний містичний спосіб, очікували у 1492 р. Саме в атмосфері так званих есхатологічних настроїв і відбувався перебіг епохи тривалістю приблизно два століття (XIV – XV), оскільки усім без винятку необхідно було гідно зустріти Друге Боговтілення

Сина Божого і продемонструвати Господу глибоке та щире покаяння, спокути гріхи, виправити численні помилки, яких припустилися християни протягом доби Середньовіччя (церковний розкол, втрата багатьох християнських територій, які захопили мусульмани, регулярні конфлікти між папами та імператорами, всередині католицького і православного сегментів Середньовіччя, різними суспільними верствами і країнами тощо). Усі ці та похідні від них проблеми спонукали, крім іншого, до більш ретельного слідування християнським моральним нормам як представників елітних церковних і світських кіл, так простолюдинів.

Найактивніше питання етики розробляли представники італійського Ренесансу, що не дивно, адже вони небезпідставно вважали себе прямими нащадками римлян, мешкали в колысці європейської цивілізації та близько до Папського Престолу, тому вважали своїм попросту священним обов'язком створювати зразкові наукові конструкції, які б максимально гармонійно об'єднували і суто теологічні складові, і численні світські (політичні, дипломатичні, соціальні, культурні тощо, в тому числі моральні). До речі, після остаточного падіння Візантії та захоплення турками Константинополя у 1453 р. на території Італії знайшли прилисток численні православні богослови та політичні діячі, що сприяло утворенню низки інтелектуальних осередків, які суттєво спряли поступовому поверненню початкових загальнохристиянських цінностей, в тому числі етичних, надовго розділених через ворожнечу католиків і православних. Це відбувалося на тлі зусиль до відновлення єдності християнського світу в організаційному і догматичному сенсах за допомогою спільних церковних соборів, найвідомішим з яких був Ферраро-Флорентійський 1437 – 1439 рр., шлюбів між представниками католицьких і православних світських еліт для зміцнення зв'язків між правлячими династіями Сходу та Заходу, наприклад одруження великого князя московського Івана III і небоги останнього візантійського імператора Софії Палеолог (спочатку католички Зої) у 1472 р. Це вимагало корегування,

крім іншого, етичних норм, прийнятих в різних державних і національних середовищах, що, в свою чергу, стимулювало пошуки тих традицій, які об'єднують представників різних народів і конфесій, а цей пошук виводив в на ранньохристиянську добу, і на попередню античну.

До речі, Олексій Лосєв у відомій праці 1978 р. «Естетика Відродження» у розділі з характерною назвою «Зворотня сторона титанізму» спеціально виокремив проблему абсурдної та аморальної, на першій погляд, поведінки деяких італійських аристократів, зокрема представників славнозвісної династії Медічі, коли дехто з них дозволяв собі здійснювати прогулянки Флоренцією оголеними або епатажно, навіть із християнської точки зору – гріховно, поводитися під час світських заходів. Показово, що така поведінка практично не знаходила засудження з боку церкви (заслуговує окремої розмови більш ніж зухвала поведінка папи Олександра VI Борджіа, 1492 – 1503), що пояснюється не тільки високим статусом грішників чи тотальною корумпованістю і розбещеністю, але і спробою лицемірно не приховувати негативні людські схильності, подібно акторам відкрито і гіпертрофовано їх демонструвати з метою викликати суспільну огиду та стимулювати до розробки ефективних способів якщо не їх викорінення, то стримування.

Серед тих італійських мислителів ренесансної доби, які спеціальну увагу присвятили розробці етичної проблематики, варто зазначити *Лоренцо Валлу* (1405 – 1457 рр.), *Леонардо Бруні Аретіно* (1374 – 1444 рр.), *Джанноццо Манетті* (1396 – 1459 рр.), *Маттео Пальмієрі* (1406 – 1475 рр.) та інших. Автори, з огляду на сталу християнську традицію, при обговоренні етичних проблем віддавали перевагу теологічній термінології на кшталт «благо», «добро», «чесноти», «смирненість», «гріх», «диявольська підступність» та ін., втім, наводячи конкретні історичні чи сучасні їм приклади, все частіше використовували світські терміни як з класичної латини, так і з діалектів тих регіонів, де вони мешкали. Наприклад, *Дуранте Аліг'єрі* (1265 – 1321 рр.), відомий як Данте, більшість творів і славнозвісну

«Божественну комедію» (в оригіналі «La Commedia Divina», де «комедія» вжито не грецькому варіанті, від якого походить назва відповідного театрального жанру, а саме латинський за походженням неологізм «commedia», тобто щось на кшталт «бути у взаємодії» (з Богом); як бачимо, нічного комедійного в сучасному сенсі в задумі Данте не було) написав на північно-італійському тосканському діалекті, який із часом був покладений в основу сучасної італійської мови.

Подібно терміну «Ренесанс» поняття «Реформація» теж для сучасників мало насамперед релігійне смислове наповнення, адже буквально латиною означало «Преображення» (Господнє), що відсилало до низки авторитетних біблійних епізодів про візуальні й фонетичні прояви Божественного Мойсею, Ісусу Христу та іншим персонажам Старого і Нового Заповітів. Тобто лідери Реформації не реформували католицьку церкву з точки зору догматики, організаційної структури тощо, а, відштовхнувшись від «чистих» біблійних прикладів, образів, прецедентів, а також від абсолютно зразкового і авторитетного Ранняго Християнства, коли ще не склалася догматика, літургійні практики, ієрархія, культ святих, чернецтво тощо, власне властиві католицтву і православ'ю, зробили спробу створити модель християнства, орієнтовану на початкові біблійні та ранньохристиянські взірці. А оскільки в якості базових були обрані абсолютно взірцеві інтелектуальні та етичні підвалини, проти яких неможливо було виступити представникам західного і східного християнства, діячі протестантизму (до речі, латиною «protestatio» буквально означає не заперечення, як помилково вважається, а запевнення) у такий спосіб знімали з себе звинувачення у єресі чи аморальності; зразковими для них, як і для католиків і православних, були поведінкові стратегії ранньохристиянських Отців Церкви та інтелектуалів, які ретельно розробили основні часові, просторові та соціальні параметри християнської цивілізації ще до її початку (нагадаємо, що християнське Середньовіччя

охоплювало тисячолітню добу від 492 р. по 1492 р.), мужніх захисників нової віри, численних страждальців за Віру Христову, а не пізніші святі чи ієрархи.

У вченнях насамперед *Мартіна Лютера* (1483 – 1546 рр.), який до оприлюднення у Вюртемберзі 31 жовтня 1517 р. так званих «95 тез» з обґрунтуванням необхідності «очищення» католицизму і повернення до традицій Біблії та Ранняго Християнства, був ченцем августинського ордену і професором теології, *Жана Кована* чи, у зміненому вигляді *Кальвана* (1509 – 1564 рр.; більш відомий під дещо спотвореним прізвиськом Кальвін), *Томаса Мюнцера* (1490 – 1525 рр.), *Філіппа Меланхтона* (1497 – 1560 рр.) та інших протестантських авторитетів етичній проблематиці приділялася особлива увага, адже прихильники нової, скоріше – відродженої старої, християнської течії мали поводитися бездоганно – і це їх символічно наближувало до ранньохристиянських борців за віру – з точки зору ідеальних і зразкових біблійних моральних норм, привертаючи і у таких спосіб до свого вчення увагу прихильників виключно з католицького табору, якщо останні були незадоволені очевидними прорахунками католицизму, попри суттєві зусилля з боку останнього щодо подолання недоліків в межах Ренесансу.

Таким чином, запропонований досить стислий і змушено фрагментарний огляд еволюції та розвитку уявлень про етичні норми в рамках європейського історичного поступу від Античності до Реформації дозволяє, разом з тим, простежити низку закономірних тенденцій, суть яких полягала у більш-менш вдалих спробах приборкати релігійними та організаційними (сімейними, парафіяльними, корпоративними тощо) засобами небезпечні для суспільства людські інстинкти, риси характеру, вроджені схильності до насильства, шахрайства та ін. Звичайно, протягом досліджуваного періоду замість характерних для більш пізніших часів соціологічних, політологічних, психологічних, психіатричних тощо наукових категорій використовувалися переважно теологічні, але зміст останніх дослідницьким потенціалом не поступався сучасним, що вимагає подальших

наукових студій у напрямку збалансування богословського світського категоріального апарату.

§ 4. ЄВРОПЕЙСЬКА ЕСТЕТИКА: ВІД АНТИЧНОСТІ ДО ЕПОХИ РЕФОРМАЦІЇ

Естетична сторона історичного поступу людства в цілому і його європейського сегменту зокрема, як вже зазначалося вище, виходить далеко за межі більш-менш сталих уявлень про прекрасне, гармонійне, приємне для насамперед візуального сприйняття впродовж відносно тривалих періодів і на територіях зі стабільними етнічними, культурними, релігійними, соціальними, державними тощо стосунками. Естетика в її по-справжньому науковому сенсі вивчає механізми різноманітних, насамперед – візуальних, зовнішніх проявів психічно глибинного, інтимно-внутрішнього, містично-символічного, інтуїтивно-асоціативного, прагне виявити і з'ясувати причини об'єктивних інформаційних втрат в процесі перенесення внутрішнього до зовнішнього, вироблення ефективних способів збереження первинного змісту того чи іншого явища у випадку його зовнішнього прояву.

Вочевидь про естетичні уподобання народів на європейських теренах Стародавнього Світу підстав доволі мало і традиційно науковці, які в той чи інший спосіб зачіпають проблеми зовнішнього прояву іманентного, мусять обмежуватися загальними міркуваннями, апелюючи до універсальних рис людської психіки, окремих мистецтвознавчих методів чи компаративних процедур. Тільки у добу Античності починають з'являтися фрагментарні та з часом більш розлогі й аргументовані концептуальні рефлексії сучасників щодо естетичних проблем, що дозволяє науковцям робити хоч і переважно гіпотетичні, але більш-менш надійні висновки.

Зосередження на категорії *краси* як такої, а не в численних прикладних вимірах, було характерне вже для так званих піфагорійців у VI – IV ст. до

Р.Х. (*Архіт, Філолай, Піндар* та ін.); основними критеріями краси вони вважали гармонію і числові пропорції. *Платон* (бл. 428 – 348 рр. до Р. Х.) у відомому діалозі «Бенкет» асоціював прекрасне з хіттю, об'єктами прагнень бога кохання Ероса, що для греків не вважалося чимось неприпустимим; а творі «Держава» Платон висловив думку, що основою краси має бути так званий *мімесис*, тобто прагнення людини витвори власних рук і розуму максимально точно підпорядкувати природним об'єктам, уподібнитися ним. В наступний період античні автори продовжили поглиблювати думки згаданих авторитетів: *Клеанфу* (сер III ст.. до Р. Х.) належить трактат «Про чудові предмети», *Хрісіппу* (бл. 281 – 208 рр. до Р. Х.) – «Про прекрасне і насолоду», в якому він розробляв тенденцію платонівського «Бенкету». Відомий давньоримський політичний діяч й інтелектуал *Цицерон* (106 – 43 рр. до Р. Х.) смыслом мистецтва як ідеального втілення прекрасного вважав його максимальне наближення до досконалості в якості «декорації», тобто збалансованої системи штучно створених прикрас (від жіночої біжутерії до архітектури, планування міст, навіть розташування військових підрозділів).

Загальним прагнення античних авторів, які так чи інакше зверталися до естетичної проблематики, було безпосередньо пов'язати людські уявлення про красу, гармонію тощо зі своєрідним «божим проектом», в якому ідеально концентрувалися тривалі спостереження греків, римлян і сусідніх народів за законами космосу і природи, а вже потім кожен конкретний народ, покоління чи, зрештою, окрема людина орієнтувалася на стандарти проекту. Античність усвідомлювала принципову необхідність розробки проблеми співвідношення внутрішнього та зовнішнього, про що йшлося вище, втім не зосереджувалася спеціально на цих питаннях з огляду на відсутність відповідного суспільного інтересу; близькими проблемами переймалися окремі філософи, насамперед Платон з його ідеалістичною концепцією різноманітних методів і спроб пізнання в принципі непізнаного «ейдосу».

Християнське Середньовіччя, в межах якого, і в католицькому, і в православному сегментах, працювало багато блискучих інтелектуалів, майже не зосереджувалося спеціально на проблемах естетичного, чому є вагома причина. Згідно іудейського, християнського, ісламського чи будь-якого іншого монотеїстичного вчення Бог є зосередженням усіх можливих, без жодного винятку, для усвідомлення людиною позитивних якостей, почуттів, властивостей тощо, у тому числі і краси, прекрасного і гармонійного. Тому, з одного боку, досягнути всю таку повноту людина, з одного боку, не в змозі, але з іншого, вона, створена за Образом і Подобою Божою, якій милостиво дарована свобода як своєрідне містично-символічне відображення безмежної Волі Господньої, спроможна переживати хвилюючий процес наближення до Божественної повноти прекрасного, не маючи, втім, можливості досягнути її остаточно. Термінами сучасних теорій систем та принципів управління складними системами цей стан може бути описаний поняттям «біфуркації» (дослівно з латини – роздвоєння; втім, в основі цього латинського поняття лежить образ селянських вил з двома однаковими «рогами»), коли будь-яка система в певний драматичний момент знаходиться в стані рівноваги між двома протилежними, але рівноправними напрямками розвитку і коли невідомо, куди схилиться подальший розвиток і що на це може вплинути. Тобто, з середньовічної християнської точки зору все, з точки зору людини, прекрасне на землі є одночасно і повним відображенням Господньої Краси (вона за визначенням не може бути неповною чи обмеженою), і частковим, оскільки Творіння Боже не дорівнює Творцю, але одночасно і рівне Йому (для прикладу: у християнстві Ісус є Сином Божим і, одночасно, Богом).

З огляду на таку систему теологічних міркувань естетична проблематика не могла бути штучно відокремлена від богословської, тому, як зазначалося вище, цілісної, власне естетичної концепції, створити було неможливо, хіба що в структурі глибоких і послідовних теологічних студій можна було приділити феномену прекрасного окрему увагу, з численними

додатковими поясненнями для уникнення звинувачення в спробі обмежити те, що в принципі неможливо обмежити – поняття Господа, навіть Син Якого не спроможний бодай якось обмежити Батька.

Під таким кутом зору цілком зрозумілі по суті фрагментарні естетичні, так би мовити, зауваження святого *Ісидора Севільського* (560/570 – 636 pp.), автора 20-томної «Етимології», останнього латинського Отця Церкви, щодо трьох різновидів краси: *благовидне* (*speciosus*), *благоліпне* (*decorum*) і *благообразне* (*formosus*), при чому слово «благо» (*bonus*) автор не вживав, адже воно для кожного віруючого християнина було присутнє незримо і завжди в якості прикладу прихованого глибинного і потенційно невиразного у візуальному чи у чомусь іншому, доступному почуттям людини. Святий *Фома Аквінський* (1225 – 1274 pp.), чи не найбільший авторитет католицької і християнської церкви взагалі, Вчитель Церкви, *doctor angelicus*, *doctor universalis*, *princeps philisophorum* тощо, писав про три складові краси: *цілісність* (*integritas*), *співрозмірність* (*consonantia*) і *безпосередність* (*claritas*). Звичайно, оцінюючи думки святих Ісидора і Фоми, ми повинні враховувати охарактеризовані вище теологічні принципи християнства у розумінні краси, гармонії, естетичного як такого. Сучасні науковці намагаються створити ефективний термінологічний апарат, який би дозволив адекватно, сучасною науковою мовою передати складні богословсько-світські конструкції доби Середньовіччя; втім, проблема, з огляду на її інтелектуальну складність, ще досить далека до успішного вирішення.

Ренесансна доба, якщо врахувати її зміст і усвідомлюване сучасниками призначення, про що йшлося вище, з одного боку, прагнула орієнтуватися на авторитетні середньовічні здобутки під кутом зору есхатологічних очікування на кінець XV ст. Страшного Суду з відповідною системою «звітностей» за тисячу років, а з іншого, намагалася реанімувати ідеальні взірці ранньохристиянського періоду, а межах якого ще яскраво були представлені, поряд вже з суто християнськими взірцями, культурні в цілому

та естетичні зокрема елементи попередньої античної грецької та римської цивілізації. **Вітторіно да Фільтре** (1378 – 1446 рр.) одним з перших в європейській культурі після доби Античності спробував обґрунтувати теоретично і реалізувати практично повернення краси людського тіла у фізичне виховання; добре відомо, що християнська церква наполегливо намагалася позбавити людську тілесність «земних» складових, підпорядкувати фізичні та психічні особливості людини вищим духовним ідеалам, згідно чому одяг чоловіків і жінок мав приховувати статеві особливості, відволікати увагу від фізіологічних аспектів. Відродження зробило спробу повернути людському тілу як такому, незалежно від конкретних естетичних чи індивідуальних особливостей, свій первісний статус навіть з християнських позицій, адже християнство базується на принципі Боготілення, коли Слово Господнє стало Плоттю, а тому тілу має бути повернутий його глибинний богословський статус, а тіло повинне бути гарним, естетичним, щоб не дискредитувати Промисел Божий, тому з фізичні вправи повинні скорегувати певні недоліки і відновити красу.

Лоренцо Валла (1407 – 1457 рр.) і **Марсіліо Фічіно** (1433 – 1499 рр.) змістом естетичного намагалися зробити *насолоду*, втім не стільки і не тільки в традиційно фізіологічному сенсі, скільки в своєрідному діалектичному, що покликаний максимально гармонійно поєднати тілесне і духовне. Метою ренесансних мислителів було подолання тривалого лицемірного ігнорування ролі почуттів, в тому числі еротичних, естетичної тілесної привабливості в тривалих процесах історії європейського народу, земного життя Ісуса Христа, апостолів, проповідників християнства, представників чернецтва і кліру, адже всі вони народилися (крім, зрозуміло, Сина Божого, але, як добре відомо, в Євангеліях представлена переважно його людська родословна і виключно земне життя) в результаті взаємодії чоловічого і жіночого начал з усіма характерними для неї особливостями. Повернення красі тіла її естетичного статусу, як і красі в найширшому сенсі та у максимально

можливих способах реалізації, винищення підступного лицемірства разом з іншими відомими складовими історії Ренесансу були його основним змістом.

Діячі Реформації, попри їх колосальний інтелектуальний потенціал, свідомо уникали спеціальних розмов про естетичне, цілком небезпідставно, як на драматичний характер періоду реформаційних процесів, вважаючи, що естетична проблематика не на часі. Але було помилковим взагалі позбавити представників Реформації інтересу до феноменів гармонії, краси та інших естетичних категорій; попросту проблематику естетичного вони свідомо перемістили переважно в сферу поведінки і мови. Одним із головних завдань тих, хто прагнув повернути християнству його первинний істинний зміст, очистити від явищ, які тільки дискредитують Віру Христову, було самим ідеально відповідати вчинками, діями, прагненнями ідеальним біблійним і ранньохристиянським взірцям, коли насамперед візуальні фактори, а саме гарна, бездоганна з моральної точки зору поведінка християн, готовність самопожертви, особиста сміливість, високі духовні орієнтири сприяли підвищенню репутації християнських ідей, його популяризації та, зрештою, перемозі над язичництвом.

До кінця XV ст. в католицтві богослужіння проводилися виключно латинською мовою, не ній зачувалися молитви, відбувався процес освіти, її монополія була в усіх інших сферах життя; так звані «живі» мови допускалися в процесі читання проповідей та особистого спілкування священників з парафіянами. Православний світ хоч і послуговувався насамперед грецькою мовою як однією, поряд з давньоєврейською і латиною, зі Святих Мов, тим не менше погодився на використання з середини IX ст. штучно створеної церковнослов'янської мови, яка, хоч і не входила до числа святих мов, не поступалася інтелектуальним потенціалом решті, ба більше: святі Кирило та Мефодій, а також інші анонімні автори-розробники церковнослов'янської, намагалися надати їй максимально естетичної форми, оскільки ця мова мала ідеально поєднати у власній структурі (семантичній,

синтаксичній, фонетичній, морфологічній і власне естетичній) найкращі здобутки та прагнення християнської віри.

Чи найгеніальніший естетичний проект в мовному питанні (нагадаємо, що мова у християнстві – ідеальна земна модель Промислу Божого) здійснив згаданий вище *Мартін Лютер*, який на підґрунті саксонського діалекту німецької мови з паралельним урахуванням інших численних діалектів, створив особливий синтетичний мовний конструкт для максимально точної передачі глибини біблійних текстів. Саме на нього пізніше, аж до 70-х рр. XIX ст., коли остаточно було створено стандарт сучасної німецької мови, орієнтувалися численні німецькі філософи, письменники, політики та інші протягом XVI – першої половини XIX ст. згідно одностайній думці науковців з історії європейських мов, зокрема германський і слов'янських, мова так званої «Лютерівської Біблії» і церковнослов'янська мова належать числа до справжніх естетичних шедеврів в дещо специфічній, зрозуміло, царині.

Таким чином, навіть запропонована стисла характеристика процесів формування та подальшого розвитку європейської естетики від Античності до реформаційної доби дозволяє звернути увагу на стабільну принципову зацікавленість суспільства в функціонуванні естетичної сфери, яка була покликана зосереджувати уявлення про внутрішній зміст тих чи інших явищ, які турбували людей, та складні процеси зовнішнього прояву глибинного. Оскільки це має пряме відношення до теологічної проблематики, недивно, що протягом середньовічної доби естетичне було складовою богослов'я.

ВИСНОВКИ

Світоглядні феномени етичного та естетичного, які традиційно розглядаються як складові філософського знання, а повинні розглядатися як базові категорії процесу пізнання. Вони в очевидний чи латентний спосіб охоплюють практично всі сфери діяльності людини, оскільки відповідають на усвідомлення правил і норм поведінки, розуміння правильного і злочинного, в теологічному вимірі – праведного і грішного, а також за універсальну проблему того, в якій мірі те, що людина спроможна бачити, чути чи відчувати в інший спосіб прояви усього, і конкретного, матеріального, і абстрактного, символічно-уявного, що її оточує у повній мірі проявляє власну сутність. Від цього, зрештою, залежить не тільки науково-технічний прогрес, політичні, соціально-економічні, культурно-релігійні та інші процеси, але і щоденне життя людей.

Етичне та естетичне безпосередньо торкається актуальних проблем для психології, психіатрії, психоаналізу, мистецтвознавства, юриспруденції та іншого максимально широкого кола творчої діяльності людини. На сьогодні тривале протистояння, зокрема в межах європейської християнської культури, світського та богословського як базових способів пізнання істини в принципі подолано, а для примирення двох світоглядних принципів етики та естетика зіграли чи не провідну роль, навіть якщо цей очевидний для спеціалістів факт загалом і не усвідомлюється.

У навчальному посібнику запропоновано свого роду ескіз, окреслення умовного проблемного периметру етико-естетичних феноменів, здійснено стислий розгляд низки теоретико-методологічних питань і окреслено перспективи подальших поглиблених розвідок категорій етики та естетики в їх як теоретичних, так і прикладних вимірах щодо різних історичних епох. Зазначена універсальність і смислове навантаження цих категорій дозволяє в перспективі здійснювати їх характеристику з урахуванням фахових пріоритетів студентів в цілому та інших гуманітарних дисциплін, які мають опановуватися студентами у процесі навчання.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Аболіна Т. Г., Єфименко В. В. Етика: Навч. посіб. Київ: Либідь, 1992. 328 с.
- Адорно Т. Теорія естетики. Київ: Основи, 2002. 518 с.
- Бовсунівська Т. В. Історія української естетики першої половини ХІХ ст. Київ: Видавничий дім Д. Бураго, 2001. 344 с.
- Левчук Л. Т., Кучерюк Д. Ю. Естетика: Підручник. Київ: Вища школа, 2000. 398 с.
- Левчук Л. Т. Західноєвропейська естетика ХХ ст.: Навч. посіб. Київ: Либідь, 1997. 244 с.
- Левчук Л. Т. Українська естетика: Традиції та сучасний стан. Київ: Маклаут, 2011. 339 с.
- Лозова В. О., Стасевська, О. А. Етика: Навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 224 с.
- Татаркевич В. Історія шести понять. Київ: Юніверс, 2001. 366 с.
- Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
- Федь А. М. Естетичний світ педагога. Слов'янськ: ПП «Канцлер», 2005. 300 с.

